

ФЕМІНІСТИЧНИЙ ДИСКУРС ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті охарактеризовано феміністичний дискурс творчості Лесі Українки. Дослідження ґрунтується на її поезії, драматичних та прозових творах. Автором проаналізовано ряд критичних праць та монографій (С. Павличко та В. Агеевої, зокрема), присвячених інтерпретації феміністичних ідей Лесі Українки. У дослідженні велику увагу приділяється образу української жінки в реальному житті і його відображенню в літературному спадку відомої української поетеси. Крім того, у статті представлено дві різні точки зору на проблему «Леся Українка і фемінізм».

Ключові слова: дискурс, фемінізм, ґендерні дослідження, феміністична критика, феміністичність, маскулінізм, патріархальні стереотипи.

В статье дана характеристика феминистскому дискурсу в творчестве Леси Украинки. Исследование базируется на ее поэзии, драматических и прозаических произведениях. Автор проанализировала ряд критических работ и монографий (С. Павлычко и В. Агеевой, в частности), посвященных интерпретации феминистских идей Леси Украинки. Большое внимание в исследовании уделяется образу украинской женщины в реальной жизни и его отображению в литературном наследии великой украинской поэтессы. Кроме того, в статье показаны две разные точки зрения на проблему «Леся Украинка и феминизм».

Ключевые слова: дискурс, феминизм, ґендерные исследования, феминистическая критика, феминность, маскулинность, патриархальные стереотипы.

The subject of the paper is feminist discourse in Lesia Ukrainka's works of different genres (poetry, drama and prose). The author of the paper analyses a number of critical works and monographs (by S. Pavlychko and V. Ageeva) dedicated to the interpretation of Lesia Ukrainka's feminist ideas. A great attention is given to the image of the Ukrainian woman in real life and to its reflection in the works of the prominent Ukrainian poetess. The article compares two contrasting approaches towards interpretation of Lesia Ukrainka's works in the context of feminism.

Key words: discourse, feminism, gender studies, feminist criticism, femininity, masculinity, patriarchal stereotypes.

Виникнення та розвиток феміністичної літературної критики пов'язуються з книгою Сімони де Бовуар «Друга стаття» (написана 1946 р., опублікована 1949 р.), яка справедливо вважається класикою фемінізму. У своїй фундаментальній праці авторка торкається значного ряду проблем. Це – місце та роль жінки в історії, культурі, літературі, суспільних взаєминах, міфологія про жіночу роль і призначення, аналіз сучасного становища жінки, її сексуального життя. Саме Сімона де Бовуар першою намагається показати «особливості чоловічого трактування жіночих образів як вторинних, тобто таких, якими вони постають для стороннього спостерігача, а не для самих себе» [2, с. 16]. Вона проводить дане дослідження за допомогою аналізу творчості п'яти чоловіків-письменників – А. Монтерлана, Д. Г. Лоуренса, П. Клоделя, А. Бретона і Стендаля, які всіляко намагалися довести інтелектуальну другорядність жінок, цінність патріархальної, особливо сімейної

ієрархії, вищість чоловіки у фізичному коханні тощо. Сімона де Бовуар вперше спробувала розглянути художній твір з жіночої точки зору, звернувши особливу увагу на жіночі образи і ті функції, які відводили своїм героїням автори.

Вихід «Другої статті» С. де Бовуар згодом зумовив появу цілого ряду літературно-критичних публікацій, як, наприклад, «Думаючи про жінок» (Thinking about Women, 1968) Мері Еллман, «Політика статі» (1970) Кейт Міллет, які стали відповіддю на так звану «фалічну критику» [див.: 8]. Кейт Міллет показала «глибинно-сексистське» ставлення класиків літератури ХХ століття Лоуренса, Міллера, Мейлера і Жене до жінок як до «безликого сексуального символу» [8, с. 12]. Мері Еллман довела, що сприйняття літературного твору критиком-чоловіком часто призводило до спотворення істинного значення тексту. «Однак, – пише С. Павличко, – завдання феміністичної критики полягало і полягає не просто в

протиставленні себе «фалічній критиці», а у відтворенні об'єктивної картини, об'єктивного сенсу літературного твору. Тобто феміністична критика значно ширша, ніж просто критика чоловічого шовінізму і сексизму певних літературних творів» [8, с. 13]. Крім того, феміністична теорія цікавиться особливостями творчого мислення жінок-письменниць, про що йдеться, скажімо, в праці Сандри Гілберт і Сюзан Губар «Божевільні з горища. Жінка-письменниця і літературна уява дев'ятнадцятого століття» (1979).

Особливе зацікавлення жіночою літературою в Україні припадає на кінець ХІХ – початок ХХ століття і пов'язується цей процес становлення з іменами І. Франка, М. Павлика, Олени Пчілки, Н. Кобринської, Лесі Українки, О. Кобилянської, Л. Яновської. Але лише Наталя Кобринська сповідувала у чистому вигляді те, що потім стали називати фемінізмом. Будучи однією з перших феміністок у Галичині, вона разом з поетесою Юлією Шнайдер (У. Кравченко), Климентиною Попович-Боярською, Євгенією Ярошинською й іншими стала піонеркою жіночого руху. Завдяки Наталі Кобринській та Олені Пчілці в українській літературі прозвучав «інтелігентний жіночий голос, а разом з ним феміністична ідея» [7, с. 70]. Особлива роль у становленні філософії жіночності належала і Г. Сковороді, хоча він писав не стільки про жінку, як про жіноче «світове начало». У своїх творах він ніби наділяє Біблію фемінними рисами, подаючи її в образах матері, вдови, але найчастіше – в образі «нареченої», «красуні» [12, с. 52], у чому прослідковувалася містично-кабалістична традиція.

Жіноче питання в Україні має свої особливості. Воно ніколи не стояло дуже гостро, оскільки і в робітничому, і в інтелігентному колі жінка вважалася лише товаришем або дружиною чоловікові, і ніхто не наважувався підняти питання її рівноправності в суспільному житті. Але зі зростанням ролі жінки в європейському культурно-історичному процесі жіноча проблематика стала нарешті на чергу дня в Україні; створюються жіночі клуби та організації (*Клуб Русинок*, *Кружок українських дівчат*, всеукраїнська організація *Жіноча громада*), має місце спроба видання перших жіночих альманахів (наприклад, *Перший вінок*, *Наша доля*) та часопису для жінок (*Мета*), відзначається високий рівень жіночої свідомості, потягу до знань та емансипації, що призвело до виникнення українського варіанту фемінізму і утвердження його ідей в творах Н. Кобринської, О. Кобилянської, Лесі Українки тощо.

Зацікавлення феміністичною теорією зростає і сьогодні. На сучасному етапі розвитку українського літературознавства актуалізація феміністичних ідей відбувається завдяки дослідженням Віри Агеєвої, Соломії Павличко¹, Ніли Зборовської, Тамари Гундорової, Оксани Забужко [див. відповідно: 1; 4; 7], які вважаються теоретиками феміністичної критики. Гендерні та жіночі дослідження проводяться в науково-дослідних центрах, першим серед яких став Київський Центр Гендерних Студій, який існує в Інституті літератури². Однак не варто забувати, що проблема фемінізму в українському літературо-

знавстві порушувалась на високому теоретичному рівні і раніше; згадаємо хоча б думки Сергія Єфремова щодо цього [див.: 6].

Говорячи про нову хвилю зацікавлення жіночою проблематикою, маємо також на увазі нове прочитання літературних творів таких українських письменниць, як Ольга Кобилянська, Марко Вовчок, Леся Українка тощо. Зауважу, що постать і творчість Лесі Українки стали особливим предметом феміністичної критики.

Леся Українка народилася й виховувалася у високоосвіченій дворянській родині. Батько письменниці, Петро Антонович Косач, був добре обізнаним з вітчизняною і світовою літературою і навіть пробував себе в красному письменстві. Мати, Ольга Петрівна, з родини Драгоманових, письменниця Олена Пчілка, прищеплювала дітям любов до рідного слова, дбала про їх всебічну освіту і глибокі знання, була «продуцентом національно-етнографічних зацікавлень» [9, с. 40]. Значний вплив на формування інтелектуального кругозору Лесі Українки мав її дядько Михайло Драгоманов, відомий учений і громадський діяч, про що читаємо в її листі до Ольги Кобилянської: «... дядька Драгоманова ... вважаю своїм вчителем, бо дуже багато завдячую йому в моїх поглядах на науку, релігію, громадське життя і т. ін.» [10, с. 117]. В його думках молода письменниця знаходила і брала лише раціональне зерно, щоб зростити власний плід і йти значно далі. Однак модерністський дискурс у творчості Лесі Українки формувався повільно, через складність становлення жінки-письменниці в патріархальному суспільстві. Хоча можна твердити, що Лесі Українці, яка вийшла з високоінтелектуальної літературної родини, це далось легше, ніж її сучасницям. Саме вона впевнено вжила слово «модернізм» у значенні художнього напрямку в своїй доповіді «Малорусские писатели на Буковине», виголошеній наприкінці 1899 р. в Київському науковому товаристві. Зазначена стаття Лесі Українки про письменників Буковини посідає чільне місце в українській критиці завдяки полеміці, в яку вона вступила і яка точилася навколо постаті Ольги Кобилянської. На той час, як відомо, Ольга Кобилянська вже була авторкою двох феміністичних повістей і ряду оповідань, які дуже імпонували Лесі Українці. Можливо ця підтримка і розуміння стали в майбутньому причиною зближення двох великих українських письменниць.

У своїй монографії «Дискурс модернізму в українській літературі» Соломія Павличко пише про надто близьке емоційне «товаришування» Лесі Українки та Ольги Кобилянської, що воно постає таким очевидним зі сторінок їхнього листування. Зауважу, що, на жаль, збереглися тільки листи Лесі Українки до Ольги Кобилянської і лише один лист Ольги Кобилянської до Лесі Українки.

Вчитаймося уважно у подані авторкою дослідження (С. Павличко) тексти листів: 24 серпня 1901 р. Леся Українка пише до Ольги Кобилянської: «... хтось в Буркуті був подлий і лінивий і не хотів листів нікому писати, хоч дуже часто про когось думав і хотів з кимсь говорити, найбільше так, щоб сісти напіврозібраним на чиєсь ліжко, як хтось в хусточці

під ковдрою і трошки хоче спати, а трошки не хоче, і має чорні очі з золотими іскорками. Аби хтось знав, що і комусь (білому) треба, Щоб хтось його душу підтримав, бо чиясь душа часто буває дуже прибита, хоч і не тим, чим була раніше, а чимось ширшим, та зате й важчим». 3 жовтня 1902 р. Леся Українка з Києва: «І хтось когось любить і ніколи ні на кого не гнівається, і не гнівався, і не буде гніватись, ... когось цілує і гладить і так, і так ... і ще так ...» [7, с. 85]. Соломія Павличко, звертаючи увагу на певні свого роду феміністичні проблеми даних стосунків, так коментує цю ситуацію: «Сексуальна анархія, або підхід від традиційної сексуальності, приводить до анархії текстуальної. Всі листи написані не від першої, а від третьої особи й виключно в чоловічому роді. Чоловічий рід пов'язаний передовсім із граматичною формою тих імен, якими називали себе кореспондентки: «хтось» і «хтось» або «хтось білий» (Леся Українка) і «хтось чорненький» (Ольга Кобилянська)» [7, с. 83-84]. Важливим видається і такий висновок Соломії Павличко: «Листи були втіленням мрії про любов, яка не зреалізувалася в їхньому житті повною мірою. Лесбійською фантазією, для якої дають підстави й щоденники Кобилянської, і її попередні твори» [7, с. 86]. Гадаю, що дослідниця мала на увазі особисті драми в стосунках з чоловіками обох письменниць, заперечення ними патріархальних устроїв, що, у свою чергу, призводило до сімейних конфліктів.

Тут варто пам'ятати про те, то 1901 року Ольга Кобилянська розриває свої стосунки з Осипом Маковеєм. Однією з причин розриву стає страх Маковея перед фемінізмом, перед «невідомою, анархічною загрозою», про що читаємо в неопублікованому вибачливому листі до Ольги Кобилянської: «В р. 1950 якась люта феміністка напише у Вашій біографії: «Сумну роллю в життю Кобилянської відіграв Осип Маковей. Сей дурень думав, що жінку вдовольнить приязню. Він навіть щось там писав про неї – і зовсім прихильно – і інтересувався її працями, – та що з того, коли його тупа голова не могла піднятися до вищих доказів приязни – він відкинув таку гарячу любов задля...» (се буде надруковане 1950 р.)... Гей ти, феміністко з 1950 р.? Коли б я знав, де ти по світі вештаєшся та чи є вже ти, я би тебе найшов і дав наперед доброго прочухана» [7, с. 77-78].

Цього ж, 1901 року, Леся Українка пережила втрату Сергія Мержинського, якого, незважаючи на всі умовності та доводи батьків, 1900 року поїхала доглядати в Мінськ, заледве одужавши після важкої берлінської операції. Конфлікт з батьками був неминучий. За їхніми словами даний період Лесиноного перебування в Мінську мав досить негативний вплив на її здоров'я: туберкульоз кісток, на який хворіла поетка, набув загостреної форми.

Майже аналогічна ситуація мала місце в стосунках Лесі Українки та Климента Квітки. «Се ж друге видання тієї обстановки, в якій загинув нещасний Сергій Костянтинівич, – пише Леся сестрі Ользі. – Ти можеш собі здумати, в який жах кидає мене ся аналогія!» [1, с. 86-87]. 9 березня 1907 року вона везе

хворого, з легеневою кровотечею, друга на лікування в Ялту. Однак, хвороба К. Квітки не є єдиною бідою – загострюються відносини з батьками. Причиною непорозуміння стає небажання Лесі та її молодшої сестри Ольги взяти церковний шлюб³. Вони вважають принизливим для жінки вінчалний обряд, який передбачав цілковиту покору чоловікові і довічне йому служіння. Правоту своїх переконань Леся намагається відстояти в бесідах з матір'ю, яка ніяк не погоджувалася прийняти факт неформального шлюбу дочки Ольги. І це їй, деякою мірою, вдається. «Так чи інакше, все ж можу сказати, що я перша примусила маму логікою відступитись від крайності її погляду на невінчаний шлюб, і вона сказала, що не вважає вже себе вправі вживати якогось примусу над Лілею в тім напрямі і щиро відступається від своїх слів, ніби вона не хотіла б у себе приймати невінчаної дочки з дитиною. Логічно і морально я перемогла маму, тільки ся перемога так дорого мені коштувала, що – краще не будем ніколи згадувати про неї» [1, с. 88]. Проте згодом, під тиском часу і умовностей, самій Лесі довелося поступитись. Але свою поступливість вона пояснює лише турботою про Климента Квітку: «Справді, стільки вимучившись, як я за сей рік, може, навіть Галілеєве одречення можна зробити, бо така людина більше не видержить, ніж її сила дозволяє, та й то, якби річ була тільки в мені, то може б, я й видержала ще, але наражати Кльоню на дальшу турботу я вже не могла, се занадто страшно. Сподіваюсь, що тепер матимем спокій хоч від людей, коли не від іншого чого» [1, с. 88-89].

Всі ці життєві перипетії значною мірою спричинилися до емоційного зближення Лесі Українки та Ольги Кобилянської, про що недвозначно йдеться у наведених вище уривках з листів. Листування Лесі Українки та Ольги Кобилянської можна трактувати як унікальний приклад «одвертості жіночого саморозкриття, виняткове у своїй інтимній ширості свідчення дружби жінок-письменниць, яка уможлилювала руйнування узвичаєних і ... стильових стереотипів» [1, с. 83-84]. Для саморозкриття та вираження своєї неприхованої приязни та ніжності, як зазначалося вище, адресатки виробили свою мову і особливий стиль звертання в третій особі («хтось», «хтось білий», «хтось чорненький»). Але не варто шукати лише любовного дискурсу в листуванні Лесі Українки та Ольги Кобилянської. Вчитуючись в інші листи Лесі Українки до своєї посестри по перу, важко не помітити віру у творче самоствердження, торжество таланту Ольги Кобилянської, не зважаючи на всі перепони, нав'язані жінці суспільством: «... хтось дуже розуміє когось і через те і капає когось дуже і зовсім не жалує, бо знає, що хто має силу ходити по гострім камінні, то завжди перейде по ньому до чогось високого, до вищого, ніж звичайно можна дійти рівними та гладкими стежками. А хтось має силу, хтось може. О, я ніколи не забуду, як хтось писав новелу в сі останні дні перед виїздом когось з Чернівець, – коли хтось так робить, то хтось багато може і буде могти, і не загине, а зірве собі золоту зірку і цвіт папороті з землі і буде знати те, чого багато-багато інших людей не знають» [1, с. 85].

Характеризуючи феміністичні ідеї Лесі Українки, важко одразу вказати на їхню очевидність у творах чи переконаннях поетеси. Будучи противницею всякого тенденційного мистецтва, поетка намагалася позбутися «одвертої заангажованості навіть і щодо феміністичної проблематики у власних творах». З точки зору С. Павличко у поглядах Лесі Українки виділяються дві головні позиції: з одного боку, вона говорить про природність феміністичної ідеї, яка не потребує доказів, з іншого, – вказує на досить сумний стан жіноцтва і потребу боротьби [7, с. 74]. Скажімо, всі образи драматичних творів Лесі Українки представляють тему жіночої трагедії: зради щодо жінок, жіночої самотності, жіночого патріотизму, жіночої драматичної відданості істині [7, с. 74].

Інтимні ліричні твори Лесі Українки, сповнені так званими феміністичними мотивами, образами, глибоким драматизмом і сумом. Вони хвилюють читача своєю щирістю, глибиною справжнього почуття притаманного лише людині. Леся Українка зуміла передати найінтимніші пориви жіночої душі, найпотаємніші сторони жіночої психіки, зворушливої ніжності. Зокрема, у вірші «Жіночий портрет», поетка втілює своє розуміння патріархального шлюбу, який є не чим іншим, як актом купівлі-продажу, коли з «голоду серця» жінка стає невільницею свого чоловіка:

*Не тіло ти, а душу продала,
свій хист і розум віддала в неволю,
у каторгу довічну завдала, –
і гірко, й солодко тобі до болю.*

Аналогічні мотиви жіночої покірливості, терплячості та самозречення на угоду чоловікові простежуються у «Східній мелодії»:

*Світе мій! буду тебе дожидатися,
В чорну, смутну фереджію⁴ повитая,
І посаджу кипарисову гілочку,
Буде щодня вона сльозами политая
А як повернешся, я покажу тобі
Той кипарис мій в садочку квітчатому,
Здійметься він над всіма мінаретами
В краї сьому, на мечеті багатому.*

Серед інших творів інтимної лірики, співзвучних варіаціям на тему жіночої самотності і самовідданості назву «Єврейські мелодії», «О знаю я багато ще промчить...», «Не дорікати слово я дала». Різні аспекти феміністичної проблематики Лесі Українка втілює в ряді жіночих образів, як, наприклад, Ніубея, Офелія, Беатріче, Жанна д'Арк та інші.

Характеризуючи драматичні твори Лесі Українки, не можна не зауважити той факт, що мало хто з дослідників розглядав драматургію поетки в феміністичному світлі. Зокрема, ні українські, ні російські критики і дослідники творчості Лесі Українки навіть і не намагалися поставити «Блакитну троянду» в контекст феміністичних ідей. Твір майже одностайно визнали творчою невдачею авторки. П'єсу називали «дамською», докоряли за «безнадійний песимізм та безоглядний розпач», вказували на композиційні погіршеності тощо [1, с. 91]. Але ніхто не зауважив серйозність і зрілість феміністичних переконань авторки, для якої фемінізм вже тоді був

однією з найважливіших рис модерної культури. Практично жоден критик не звернув уваги на феміністичне трактування кохання, шлюбу, питань жіночої освіти, жіночих і «нежіночих» суспільних ролей і занять, про що наголошує Віра Агеева у своїй монографії «Поетеса зламу століть» [див.: 1]. Цінним у п'єсі видається звернення Лесі Українки до проблеми жіночого божевілля (тема психічного здоров'я чи нездоров'я жінки, її божевілля згодом розглядаються і ще в декількох творах авторки, як, наприклад, *Кассандра*, *Камінний господар*, *На руїнах*, *Одержима* тощо). Причиною хвороби, вважає лікар Проценко може стати грамотність жінок і їх відмова від подружнього життя, бо «між одружніми людьми менше буває нервових і душевних хвороб. Спокійне, впорядковане життя – найкращий лік проти всяких справжніх і можливих хвороб» [1, с. 106]. В словах лікаря простежується концепція тогочасної медицини щодо жіночого божевілля. Американська дослідниця фемінізму Елейн Шовалтер охарактеризувала період між 1870 роком та Першою світовою війною «золотим віком істерії» як хвороби, буквально нав'язуваної тодішньою психіатрією, а згодом психоаналізом саме жінкам, особливо жінкам, які мали зухвалість втручатися в чоловічу царину, займатися літературою, мистецтвом, творчістю [1, с. 106]. Божевілля головної героїні п'єси Люби Гошинської можна трактувати як своєрідну втечу жінки, яка не знайшла для себе інших «жіночих» ролей.

Основним конфліктом наступного драматичного твору «Камінний господар» знову стає інакшість і неспівпадання жіночих і чоловічих цінностей, вторинність феміністичного існування в патріархальному суспільстві, підпорядкування власної жіночої долі чоловічим потребам та інтересам. У п'єсі Леся Українка протиставляє дві жіночі постаті – Анну, яка терпляче несе свій хрест, та Долорес, яка ціною тяжкої жертви змогла подолати силу патріархальних традицій. У своєму листі до О. Кобилянської Леся Українка так охарактеризувала ці типи жінок: «Шкода мені теж, що я не вмела поставити Долорес так, щоб вона не здавалась блідою супроти Донни Анни, – се не було моїм заміром, і я навіть якийсь час вагалася, хто має бути справжньою героїнею драми – вона чи Донна Анна, і дала перевагу Анні не з симпатії (Долорес ближча моїй душі), а з почуття правди, бо так буває в житті, що такі як Долорес, мусять відходити в тінь перед Аннами і стають жертвами, – власне не Дон Жуанів, а власної своєї надлюдської екзальтації. Се тип мучениці природженої, що все мусить гинути розп'ята на хресті, хоч би мала сама себе на той хрест прибити, коли бракує для того катівських рук. Якби не було Дон Жуана, то знайшлося би щось інше, для чого вона б «душу розп'яла і заколола серце», бо там, де Анна могла б уже бути щасливою, Долорес ще б таки не знайшла свого святого Граля, а се тому, що над нею ніщо «камінне» не має влади, і всі ті усталені форми життя, яким нарешті таки покорилась горда Анна саме тоді, як їй здавалось, що вона опанувала своєю долею, ті форми не покорили б ніжноупертої вдачі Долорес» [1, с. 120-121].

Дон Жуан у трактуванні Лесі Українки не подібний до інших своїх літературних прообразів (маємо на увазі твори Гофмана, Мольєра, Моцарта, Габбе, Мюссе, Байрона, Пушкіна). Він наділений привабливими рисами, тримається гордо і невимушено. Він прагне волі і не визнає будь-якої залежності. Спершу Дон Жуан хоче вирятувати з «камінної одежі» Донну Анну, і тільки тоді для них почнеться воля. Але Анна по-своєму розуміє волю: для неї – це насамперед влада. У стосунках з Дон Жуаном Анна бере на себе чоловічу роль, репрезентуючи чоловічі якості й інтереси. Вона сповідує культ сили, влади, зброї, боротьби. Поборений жінкою спокусі владою піддається врешті й Дон Жуан. Він добровільно погоджується прийняти суспільні кайдани, які все життя розривав. Дон Жуан стає жертвою власних гендерних стереотипів, традиційних уявлень про лицарську, чоловічу честь як перш за все служіння жінці [1, с. 126]. Дійсно, він був сильний і щасливий по-справжньому, поки йшов за щирим покликом свого серця.

Серед камінного царства егоїзму і честолюбства вирізняється своєю чистотою і одержимою жертвистістю Долорес. Вона давно самовіддано любить Дон Жуана, але любов ця безнадійна, без взаємності. Ціною остаточного самозречення Долорес здобуває прощення для свого коханого у влади, а сама іде в монастир. Хоча жертва Долорес виявилася, на перший погляд, марною (вона не змінила поведінки Дон Жуана), вона в кожному разі не була марною для неї самої. Долорес здійснила власну віру про самопосвяту в коханні і стверджує своє почуття у Слові через сакралізацію його, через молитовне звернення до Бога [1, с. 131].

Феміністичні мотиви, наголошення відмінності жіночого і чоловічого світосприйняття, розкриття патріархальних стереотипів, вторинності традиційно жіночих суспільних ролей знаходимо в ще одному драматичному творі Лесі Українки «Кассандра». Основою драми став античний міф про троянську царівну Кассандру, яку закоханий Апполон наділив даром пророцтва. Але, зневажений Кассандрою, зробив так, що її віщуванням ніхто не вірив. Оточення царівни сприймає її пророчий дар як прокляття богів, одержимість і благає богів відібрати їй мову. Правоту Кассандри доводить лише кров і смерть. Будучи противницею насильницького шлюбу, Кассандра провіщає біду Ономаєві, який задля власної забаганки, веде лідійців на загибель, щоб купити собі дружину всупереч її волі. Кассандра застерігає, що добро не може постати зі зла й насилля, з кровопролиття й помсти, любов і злагода не можуть утвердитися на крові. Вона вважає, що все здобує, завойоване насильством, мало що варте. Її не зваблюють ні слава, ні влада, ні гроші. А ще більше вона прагне зректись патріархального «гінекею», до якого вона просто не належить. Кассандра відкидає роль берегині родинного вогнища, за що їй дорікають «нежіночністю». Відмовившись від жіночих пріоритетів, Кассандра цілком не претендує на місце в чоловічій ієрархії. Відкидаючи і чоловічі, і жіночі патріархальні цінності (меч і прядку), Кассандра залишається цілковито

самотньою і своєю смертю утверджує неможливість пристосування.

Цікавими для інтерпретації видаються образи інших міфічних жінок: Клітемнестри, яка згодилася пожертвувати власною дочкою Іфігенією задля перемоги в Троянській війні та Гелени (Слени), яка стала причиною війни неминуче погибельної для Трої. Для Кассандри Клітемнестра – взагалі поза категоріями, якими визначається людська істота: вона навіть «і не жінка» [1, с. 151]. Щодо Гелени, то вона не варта жертв, про що говорить Кассандра в розмові з Ономаєм, бо збройне суперництво за володіння жінкою – безславне й негідне і є ознакою патріархальних культур. Таким чином, жіноче сприймання, жіночий погляд на речі, врешті, жіночий голос визначальні у поліфонії твору [1, с. 158].

Досліджуючи феміністичний аспект творчості Лесі Українки, важко залишити поза увагою твори, які репрезентують середньовічні мотиви (*Осінь казка*, *Ізольда Білорука*). Епоха лицарства і обожнювання прекрасної дами є, на думку Лесі Українки, не чим іншим, як трохи облагородженим приниженням і поневоленням жінки. Сімона де Бовуар писала: «Ця войовнича цивілізація здатна була лише зневажати жінку. Для лицаря кінь становив значно більшу цінність, ніж «дама серця» [3, с. 99]. Інша дослідниця, Кейт Міллет, говорить, що лицарство є «своєрідною грайливою компенсацією, що дозволяє залежній жінці бодай про людське око зберегти свою гідність» [5, с. 70].

Не лише поезії та драматичні поеми Лесі Українки можна трактувати з точки зору феміністичної критики. Проблема жінки і її роль у патріархальному суспільстві розглядаються та інтерпретуються і в прозових творах поетки. Це – новели, які зображають інтелігентних героїнь, яким важко вжитися в обмежених рамках патріархального жіночого побуту і жіночого існування. Ряд новел можна назвати «жіночими» психологічними студіями [1, с. 187], в яких укладання церковного (патріархального) шлюбу трактується як принизливий для жінки акт купівлі-продажу (*Жаль*, *Приязнь*). Сюжетною основою кількох новел і оповідань є також проблема незалежності жінки у шлюбі. Найвиразніше про це йдеться в оповіданнях *Пізно*, *Ненатуральна мати*, *Враги*, *Розмова*. Точка зору жінки тут завжди переважає і висвітлює неочікувані ракурси звичайних, побутових ситуацій.

Таким чином, як і в драматургії та поезії Лесі Українки, так і в її прозових творах простежується певний феміністичний дискурс, який гармонійно вплітався у вінок тогочасних модерністських пошуків. І хоча Леся Українка не стала теоретиком модернізму, вона поставила це поняття в центр своїх теоретичних роздумів, які проявилися в її художніх творах. Її твори, як і твори Ольги Кобилянської, засвідчили кризу маскулітності, архаїчність патріархальних устроїв тощо, про що зокрема йдеться в монографіях С. Павличко та В. Агеевої.

Треба зауважити, що в сучасному літературознавстві існує кардинально протилежна точка зору щодо присутності феміністичних мотивів у художньому

спадку Лесі Українки. Для прикладу, свій «не феміністичний» погляд на творчість української письменниці репрезентує Лукаш Скупейко в статті «Леся Українка і фемінізм» [див.: 9]. Послугуючись деякими біографічними, історико-літературними та художніми матеріалами, він всіляко намагається довести абсурдність проблеми «Леся Українка і фемінізм». На його думку, ні домашнє виховання, ні родинні традиції Косачів-Драгоманових не могли спричинитися до феміністичних настроїв молоді Лариси Косач. Більше того, автор статті недвозначно заперечує будь-які прояви феміністичних настроїв й Олени Пчілки, матері майбутньої поетеси. Читаємо: «Не можна запідозрити «жінок Косач» у захопленні фемінізмом і тоді, коли мовиться безпосередньо про жіночий рух. У... «Автобіографії» Олени Пчілки увага акцентується на іншому – на розвитку національних настроїв серед українського, зокрема галицького, жіноцтва. Під час першої поїздки за кордон 1872 р. письменниця за дорученням М. Драгоманова зустрічалася у Відні з галичанами, серед них – і з Софією Окуневською, яка справила на неї «вражіння високоінтелектуальної, захопленої вищими інтересами жінки. Я побачила, – писала Олена Пчілка, – що й поміж жіноцтвом галицьким є течія національних настроїв» [9, с. 41]. Але хіба дані висловлювання не свідчать про схиляння Олени Пчілки до феміністичних настроїв? Очевидно інший тип втілення феміністичного руху в життя: не через творчість, а через суспільну діяльність, спрямовану в русло національно-визвольного руху.

Аналізуючи позицію Лесі Українки в цьому ж питанні, Л. Скупейко, перш за все, намагається довести скептицизм письменниці щодо суті, місця й ролі феміністичної «квестії» в культурному, інтелектуальному та естетичному процесі. Його доводи ґрунтуються на скептичному ставленні Лесі Українки до спроб Наталі Кобринської публікувати суто жіночі видання, вважаючи їх надто вузькими. Критикуючи «підчеркнуто жіноче» видання «Дрібної жіночої бібліотеки», Лесі Українці лише йшлося про рівноправність та паритетність жіночої присутності в культурі як такій. Вона вважала, що суто жіночі видання лише б підкреслювали підлеглість і

колоніальний статус «жіночої» літератури як літератури культурної меншини [9, с. 82].

Характеризуючи творчість Лесі Українки взагалі і жіночі образи в її драматургії зокрема, Л. Скупейко знову в деякій мірі заперечує своє нефеміністичне бачення феміністичних настроїв письменниці: «Її жінки (як, до речі, й чоловічі образи) ніколи не зациклюються на собі, не замикаються в особистій емоційній, тілесній, інтелектуальній шкаралупі, а постійно намагаються подолати власну суб'єктивну обмеженість, зокрема й специфічно жіночу. Їм властиві найглибші й найвищі людські думки, почуття і пристрасті. Вони постають як характери, які силою свого духу і переконання можуть стати супроти всього людства, супроти цивілізації, стати, якщо хочете, поруч або й над Месією» [9, с. 42]. З цими думками дослідника важко не погодитися.

Більшість жіночих образів Лесі Українки – жінки сильні, вольові, які зуміли протистояти традиційним патріархальним устроєм, зберігаючи свою жіночність та свій «жіночий колорит». Але Л. Скупейко не вбачає (чи не хоче вбачати) в цьому «якогось специфічного жіночого, феміністичного підтексту» [9, с. 42]. Його твердження про те, що це – лише «образи, створені жінкою, і ... ніщо жіноче їм не чуже» [9, с. 42] видається не досить переконливим. Єдине, в чому можна погодитися з автором статті, дещо перефразувавши його кінцевий висновок, то це в подальшому вивченні та аналізі текстів Лесі Українки, в яких дослідники різних епох намагатимуться відшукати якісь нові «ізми» і довести право на їхнє існування та трактування в творчому надбанні великої української письменниці.

Характеризуючи творчість Лесі Українки в цілому, приходимо до висновку про важливість феміністичної проблематики у творчості письменниці. Ламаючи патріархальні стереотипи щодо жінки і її місця в історичному процесі за допомогою своїх творів і стилем власного життя, Леся Українка, за визначенням Івана Франка, здобуває славу «одинокого мужчини на всю новочасну соборну Україну» [11, с. 271]. Цими словами Франко мимоволі визнає «жіночий» статус тогочасної літератури і дає право Лесі Українці говорити про жіночий рід слів «поет» та «письменник».

¹ Саме С.Павличко в 1991 році поставила питання про актуальність феміністичної школи в українському літературознавстві.

² Щодо існування інших Гендерних центрів в Україні див.: О. Кісь. Дефініції фемінізму, в *І* (незалежний культурологічний часопис), 2000. – № 17. – С. 21.

³ На той час Ольга Косач перебувала в громадянському шлюбі з Михайлом Кривинюком.

⁴ Фереджія – покривало магометянок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. П. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації: [монографія] / В. П. Агеева – К.: Либідь, 1999. – 264 с.
2. Агеева В. Філософія жіночого існування / В. П. Агеева // Сімона де Бовуар. Друга стаття: У 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 5–21.
3. Бовуар, де С. Друга стаття: У 2 т. / Сімона де Бовуар. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 390 с.
4. Гендер і культура: [збірник статей] / за ред. В. Агеевої, С. Оксамитної]. – К.: Факт, 2001. – 224 с.
5. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К.: Femina, 1995. – С. 513–515.

6. Міллет К. Сексуальна політика / Кейт Міллет. – К. : Основи, 1998. – 619 с.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : [монографія] / Соломія Павличко. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.
8. Павличко С. Чи потрібна українському літературознавству феміністична школа? / Соломія Павличко. – Слово і час. – 1991. – № 6. – С. 11–29.
9. Рябов О.В. Русская философия женственности : [монографія] / Олег Вячеславович Рябов. – Иваново : Юнона, 1999. – 360 с.
10. Скупейко Л. Леся Українка і фемінізм (нефеміністичний погляд) / Лукаш Скупейко // Урок української. – 2000. – № 1. – С. 40–42.
11. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 2. – 368 с.
12. Франко І. Зібрання творів : У 50-ти томах / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 31. – 596 с.

© Сікора Л. Т., 2012

Дата надходження статті до редколегії 01.10.2012 р.